ПОРТРЕТИ

Вчитель має знати свою мету

Зі спогадів багаторічної вчительки української мови Стефанії Яворницької бачимо, що вчителі часто ставали лідерами в нашій громаді. Вона багато років головує Любуському відділові Об'єднання українців у Польщі.

Витоки

Сім'ю Стефанії Яворницької виселили на Ілавщину, в село Зомброво. Там жили тільки дві українські сім'ї. Її батьки були в групі виселенців «особливо небезпечних», тому що батьків брат був в УПА. Батьки Андрій та Емілія Кулики походять з Улюча. Батько був делегатом на перший з'їзд УСКТ. Мати прекрасно співала в улюцькому церковному хорі, навчила дітей творів Шевченка напам'ять.

Греко-католицька церква в Ілаві появилася дуже пізно, наприкінці минулого століття, у 90-ті роки. «Я була п'ятилітньою дівчинкою, як мама кожної неділі везла нас до православної церкви 60 км у другу сторону – до Прабутів. Колись на уроці (як вже ходила до школи – Я. П.) я похвалилася дівчатам, як то було чудово, як священик з бородою гарно співає. Релігія тоді була в школі. Вони з захопленням говорили це священикові. А він мене викликав на середину класу і сказав: „Ми її повинні оплювати, вона нас зрадила, але добре вчиться, то ми їй подаруємо". Я пішла додому і сказала, що більше до костьола ходити не буду. Мене там хрестили, бо нашої церкви на Ілавщині довго-довго не було», – згадує роки дитинства п. Стефанія. Її батьки 1971 р. переїхали до Пенєжна тільки тому, що там була церква.

Патріотичне виховання дівчини спричинювало багато неприємностей у Педагогічному ліцеї № 2 у Бартошицях, де часто молода Стефанія бунтувалася. «Я вчила молодь партизанських пісень. Колись ми концерт зробили, то професор Ярослав Марушечко кричав: «Ти, Кулик, знову збожеволіла?! Ти знаєш, що ти співаєш?!" „Пісні співаю, пане професоре", – відповідала спокійно.

У Бартошицях був старенький священик, який служив при костелі, і коли його попросили, то він відправляв богослужіння у греко-католицькому обряді. З її ініціативи отець потихеньку вранці о 7 годині відправляв для горстки учнів. Вихователька знову мала претензії. «Мене дуже любив директор Чеслав Наймович. Я пішла до нього і його запитала про дозвіл на молитви. А він: «Тихіше говори і роби, що робиш». Ми дозрівали політично і я боялася, щоб мені перед матурою не дали вовчого квитка. Я тоді мала впевненість, що мені нічого не загрожує», – згадує п. Стефанія.

Учителювання в Лелькові (1968–1972)

Бартошицький педліцей С. Яворницька закінчила 1967 р. Другу спеціалізацію, україністику почала в Києві разом з 20 особами, яку... закінчило 5. У Львові отримала сертифікат на рівні вищої освіти. Закінчила педагогіку з початковим навчанням, дволітню післядипломну освіту з менеджменту (zarządzanie – ред.) освітою, здобула сертифікат української мови у Львівському університеті. Не шукала праці на Ілавщині, де вчитель української мови її б не знайшов. Тоді не було там пунктів навчання української мови. Українці переважно скоро асимілювалися. Вона потрапила до Лелькова. Тут була її перша праця вчительки української мови.

У розмові пані Стефанія тепло згадує свої перші роки вчителювання:

► Ленінський ювілей вміло поєднаний з Шевченковим святом (концерт у Лелькові, 1970 р.)

«Я пам'ятаю, як приємно було опинитися в родині вчителів української мови, яка мене прийняла. Велике свято було, коли ми з'їжджалися на вчительські конференції. Любомира Кобеляк, яка була прекрасним інструктором (від українського шкільництва при ГП УСКТ – ред.), чекала з квіткою, все представляла. Я її чудово згадую і дякую їй за все. Пізніше, коли пані Люба вийшла на пенсію, ми були більш дозрілі. Пам'ятаю Марусю Туцьку, тоді ще студентку, коли приїхала до Пйоткрова-Трибунальського і стояла, як сирота, боялася підійти, а ми вже старі ветерани. Всі один одного знаємо, вітаємося, сміємось. Я підійшла до неї, обняла її за плече і сказала: „Ходи до нас, вони виглядають, як божевільні, але вони гарні, серйозні люди. Через півроку будеш з ними дружити". Я зробила те, що Л. Кобеляк. Ми ж мусили один про одного дбати».

У Лелькові, крім нової вчительки, проживав місцевий секретар партії – українець Андрій Ожеховський, який побудував церкву, будучи цим секретарем. Він працював як голова Гмінного кооперативу «Селянська самопоміч» (поль. Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska"). «Було відчуття, що це українське село. У середині села ресторан, де керівником був Йосип Ганас. Там вчителі мали свою виділену кімнатку. Увечері чути було, як співали німці, поляки й українці.», – розказує п. Стефанія.

Молода, смілива вчителька енергійно взялася до праці. Не відчувала порожнечі, постійно щось діялося. У громадській бібліотеці бібліотекарка разом з вчителькою придумували зустрічі з великими людьми. На зустрічі приїздив, наприклад, журналіст Кшиштоф-Теодор Теплиц, актор Адам Ганушкевич. Ця сільська молода інтеліґенція записалася до клубу телевізійних театрів, висилала відгуки. Але найважливішими в селі для молодої вчительки були передовсім 98 дітей у пункті навчання української мови. «Я вчила їх сама. Батьки заснували пункт навчання. Я мала штат 26 годин української мови. Після року записували дітей також і поляки. Питаю свою старшу товаришку: Чому ти? Твій чоловік ґданщанин, ти з Курп'їв? А вона: „Та чого має по селі ходити? Нехай вчиться мови, чергова мова"», – розповідає про молоді літа п. Стефанія.

Був такий сприятливий клімат, що вона відважилася робити речі, яких ніколи раніше не робила. Придумала дитячий хор. «Ліцей не навчив нас дитячих пісень, не вчив дитячих ігор. Але я прекрасно можу заспівати трьома мовами «Ленін всегда живой». Діти мають свою програму, свої пісні. Ми співали пісні дорослого репертуару, не було дитячого. Але нам треба було йти в село з дітьми працювати. Найкращі віршики, пісні ми переписували на конференціях. Десь хтось із Канади збірку привіз, то ми відписували. Такий голод був на це. Нас вчили за схемою політики і системи. Формально дозволяли навчати, зберігати мову, але не було матеріалу, на якому ми мали працювати. Наша праця була дуже важка, але нам хотілося працювати. Ми добачали проблеми, але був великий ентузіазм», – додає.

І тоді виникла в Лелькові ідея заснувати хор дорослих. Люди ще у своїх селах мали досвід співу в хорі. При диригуванні вона чула тільки два голоси, третього і четвертого вже ні. Тоді допоміг музичний інструктор УСКТ Ярослав Полянський, який приїжджав раз на місяць і «підтягав» їх. Коли в нього появився наступний хор, варшавсько-ґданський і «Журавлі», уже можливостей приїжджати він не мав. Хор почули на реґіональних святкуваннях і прислали з Воєвідського будинку культури з Ольштина інструкторку.

У квітні 1970 р. лельківські діти під опікою п. Стефанії готувалися до шевченківського свята. А це був рік 100-ліття від дня народження Леніна. Директор школи наказав: «Як так добре тобі музика йде, то підготуєш урочистість, присвячену сотій річниці народження Леніна». Вчителька запитала: «Чи можу поєднати Шевченка з Леніном?» Він погодився. Польські учні у скаутських одностроях декламували Броневського, Маяковського і «Ленін всегда живой» співали. Після перерви почалася частина з Шевченком. «У залі бабусі в хустках. Піднімається завіса. Інсценізуємо „Розриту могилу". На сцені курган, на якому мати-українка у полтавській сорочці з XVIII ст. Терновий вінець, надітий ланцюг. Під курганом Богдан Хмельницький. Бабусі плачуть. А секретар воєвідського комітету партії сидить у першому ряді з секретарем Ожеховським і говорить: „Подивися, як ця шмарката дівчина у спідниці міні зуміла Леніном людей зворушити". Я думала, що він не зрозумів. На стендах було написане: "Ленін жив, Ленін живе, Ленін жити буде". Пройшли десятки років. А. Ожеховський надіслав мені уривок книжки цього секретаря партії, а там є фраґмент про ці ленінські святкування. Виявляється, що він абсолютно прекрасно зрозумів зміст і контекст вистави, тільки вдавав, бо так треба було. А він же приїхав стежити як рецензент!», – оповідає п. Стефанія.

Не все було так гладко. Одного разу сусідка Ожеховського прийшла з костелу і доповіла, що місцевий римо-католицький священик на проповіді сказав: «Прийшла українська комуністка і наші Божі овечки виводить на бездоріжжя». Тоді п. Стефанія мешкала на станції в А. Ожеховського. Він підсунув анкету вступу до партії. На його думку, тільки так можна було це вирішити. «Я зголошу цей інцидент, сусідка підпишеться, що говорила. Побачить він, як за два тижні буде гавкати зовсім що іншого з амвона. Ми його осоромимо». Так було, «а я опинилася в обіймах „матінки партії"», – сміється.

Початки в Зеленій Горі

У Лелькові п. Стефанія працювала тільки 4 роки, 1972 р. виїхала з чоловіком на Зеленогірщину. Вчителька мала багато ентузіазму, але нікого не знала. На навчання української мови записалося багато дітей. До Зеленої Гори з місця, де вона жила, треба було доїхати 20 км, залишити з кимось дітей. Чоловік працював за кордоном. Якщо він на місці працював, то вона залишала малу дитину в хаті, сідала в автобус до Зеленої Гори, а чоловік сідав в автобус із Зеленої Гори. Діти часто залишалися самі, але сусідка мала ключ. До Зеленої Гори навчати української мови їздила 46 років. Відкрила пункт навчання в Новогроді-Бобжанському, який вела 12 років.

На Любущині проживає багато лемків, з якими молода вчителька спілкувалася на щодень і не раз доводилося їй боротися з упередженнями, непорозуміннями. «Я вдячна одній пані лемкині, онуки якої тепер у Вроцлаві вчаться української мови. Вона прийшла до мене до школи і сказала: „Пані, ми вас не хцеме." Це було після уроку, коли я розказувала про Україну. Я дала віршик з мовними вправами: „Хоч малий я, невеликий / Зате добре знаю / Що край рідний – Україна, / Я її кохаю. (вірш Павла Тичини – Я. П.). Вона прийшла і говорить: Пані, якусь Україну!? Шо ви хцете, ми лемки. Ви ся відчепіт. Не буду своїх дітей посилати". Я подумала, де помилка? Чи на Вармії і Мазурах можна було дізнатися про лемківську проблематику? Я приїхала зовсім зелена. Як біля Ілави говорили про когось, що він лемко, то я думала, що це прізвище. Ще з темою та говіркою я зустрічалася

7.→

ПОРТРЕТИ

→ на „Лемківскій сторінці" в „Нашому слові". Я її перехитрила. Заходжу до класу і дітям говорю: Я помилилася і повинно бути: „Що край рідний – Лемковина, / Я її кохаю". Так будемо вивчати цей вірш. Приходить ця жінка через два тижні і каже: „Пані, ви ся поправили. Можете бути". Не можна ображатися, лемки – це чудові люди. Цій жінці, яка сказала, що мене не хочуть, я подякувала. Я не розбиралася в лемківській тематиці. Була непідготовлена до праці як вчителька в таких умовах. Вона дала мені поштовх і я почала вивчати лемківство. Тому я тут вистояла.

Лемки кохають свою Лемківщину, і за це я їх шаную. Треба свою говірку любити і від неї починати. Дитина, яка вживає говірку вдома, набагато скоріше вивчить українську літературну мову. Вони помиляються, мені це не заважає.

Колись я шукала аргументу, щоб дотерти до лемків. Лемки говорили, що мешкають на оселі і їм далеко доїхати на українську мову, то я сіла у хаті і порахувала, скільки кілометрів я зробила, доїжджаючи на українську мову. Вийшло, що двічі опасала екватор (równik – ред.), тобто 80 тис. кілометрів. Це моя дорога», – констатує багатолітня вчителька.

Націоналістичний тиск

У 70-ті роки «політичного замордизму» (як ці роки називає п. Стефанія), на початку праці з 28-ми учнів під кінець 70-х залишилися тільки Підлипчаки. «Я говорила, що я не вчителька української мови, а гувернантка Підлипчаків. Тільки свідома лемківська сім'я Підлипчаків не боялася посилати дітей на уроки української мови, вся решта перелякалася. На Вармії і Мазурах люди так не боялися. Тут лемки реагували, як барометр. Я знала, що треба перетривати ті роки». Вона дописувала дітей (мертві душі) і ставила фіктивні оцінки, щоб тільки не ліквідували навчання української мови.

«Колись приходжу з журналом. Не було секретарки. Сидить повітовий інспектор. Я поклала журнал і говорю: „Пане інспекторе, я лишу журнал". А він: „Я вже маю склероз. Нехай пані візьме додому, потім пані його принесе". Я вже була досвідченою вчителькою, а це був доказ моєї праці, документи і гроші. Минули роки, він вийшов на пенсію. На конференції про національні меншини на Любуській землі він старенький сидить. Я його запитала про цей журнал. Він відповів: „Приходили до мене в бюро. Брали журнали з попередніх років і списували місця праці батьків. Потім за ними стежили і лякали. Я не знаю, як ти витримала"», – згадує.

Щоб припинити навчання української мови, служби старалися знайти інші способи. Наприклад, скомпрометувати: «Є в мене Л. Кобеляк (інструктор української мови), Іван Демкович (інструктор живого слова). Ми сидимо у світлиці з дітьми. Він режисерує якусь казку. Двірник, який жив у школі, все перевіряв, гасив світло. Через день я отримую телефон, де кричить жінка візитаторка: „Ваші діти зруйнували клас. Яка з вас вчителька". Я до неї: „Прошу це мені дати на письмі". „Ви нахабні!" „Побачимо, хто нахаба", – і відклала трубку». Це була провокація.

За нею ходили, складали різні пропозиції. З архівних документів виходить, що спецслужби 5 разів старалися її звільнити. Вчителька була на краю витримки. «Пам'ятаю, я вже мала досить. У Новогроді я працювала у великій гмінній початковій школі і мусила мати дозвіл директора школи, щоб вчити в другій школі в Зеленій Горі. Директор наказав написати заявку: „Напиши, що не хочеш вчити". Я заперечила: „Не хочу вчити?! Ти не хочеш мені дати дозволу!" (Ми були на ти). Напиши, що не погоджуєшся, щоб твоя вчителька заробила копійки на каву". Коли я оплачувала дорогу, то стільки залишалося. Він мені: „Це ж мертва мова. А я буду потребувати заступника у школі. Тільки ти підходиш". Я йому на це, що не хочу бути заступником. Можу тільки його вигризти. Інколи я була нахабною. Він: „Ти ніколи не будеш директором, коли будеш з цією українською мовою гребтися". Я йому: „До смерті навчатиму української мови. Не потребую авансів, це моя місія». Директором цієї школи її вибрали в демократичний спосіб 1981 р. Директорувала 20 років.

Іншим разом, коли С. Яворницька повернулася з декрету (urlop macierzyński – ред.), директор сказав, що піде працювати в садочку. Якраз вводили 6-літків у садочки. Та вона не мала педагогічної підготовки до праці в садочку, а тільки початкове навчання. Це мало бути «підвищення». З часом її, як непотрібну, звільнили б.

«Був ще рік, коли мене відправляли в школу, де не можна було нічим доїхати. Я жила у великому домі в тещі. Вчителям мали гарантувати помешкання, якщо ти мав, то доплачували. Тільки мені не платили. Коли я склала заяву і попросила про це, то мені дали в іншій гміні стару школу, щоб я її адаптувала і мешкала там. Поруч авансів сподівалися, що почну спізнюватися, то мене звільнять – „нехай живе з української мови, яку не хоче залишити"».

Пані Стефанія з перспективи часу переконана, що на директора тиснули. Він вимагав покинути навчання української мови. «Ми гостро говорили без свідків, хоч ми були колеги. Я подумала, що це буде мій кінець вчителювання. І я телефонувала Мілі Лучак. Вона в Ольштині була працівником Центру вдосконалювання вчителів. Я попросила, щоб анонсувалася у відділі освіти (kuratorium – ред.), що приїде до мене подивитися на процес навчання української мови і що нічого не знає. Я тоді була в декреті, бо не прийняла цього «підвищення» (до садочка – Я. П.). Сиджу вдома з Мілею. Вона в мене переночувала, снідаємо, діти по ній лазять. Впадає вчителька, керівник світлиці з літром спирту (а тоді алкоголь був лімітований) і говорить, що їде хтось з міністерства (так думали у школі – Я. П.). І просить, щоб я її затримала і мала чим прийняти. Я сказала вчительці, щоб забрала свою пляшку, ми саме коньяк п'ємо. І прийдемо до школи, ще не знаю коли. Нехай директор чекає. Я з Мілею домовилася: «Мілю, тепер мусимо добре заграти свої ролі. Ти будеш найважливіша. Можливо, що навіть мене не буде. Нехай він скаже, що робить, щоб мені полегшити доїзд. Я сама з дітьми, чоловік у відрядженні за кордоном». Відбувся «театр». Наляканий директор говорив, що все зроблять. Обіцяв, що не буде скликувати педрад під час уроків української мови.

Через багато років цей директор заїхав до п. Стефанії, коли вже вона була директором, щоби перепросити. Його дратувало, коли вона зі своїми власними дітьми у школі говорила українською мовою. З поляками говорила польською, відверталася і спілкувалася з дитиною українською. Він це зрозумів, коли побачив своїх онуків, які живуть у Німеччині, що польську мову дуже рідко вживають.

Під час вчителювання дуже важливою була підтримка колеґ. На вчительських конференціях не було ночей до спання. Всі сиділи й розповідали. Кожен давав свої приклади і говорив, як прореагував на подібні речі. Це було взаємне вдосконалення й підтримка.

Нова школа

▲ Стефанія Яворницька під час уроку у Новогроді-Бобжанському (70-ті роки)

Коли С. Яворницька стала в Новогроді директором школи, у якій вчилося 260 учнів, наступила хвиля демографічного спалаху, от і через 5 років було вже 605 учнів. Не було їх де помістити. Кожної суботи вчителі працювали до 17 години. «Я 1986 року сказала бурґомістрові, що будуємо школу. Він до мене: „Тут мені кактус виросте, як ти побудуєш школу". Через півтора року стояло десять класів». Одна з найкращих шкіл у повіті. Це був феномен батьків. У Новогроді був будівельний завод великої плити, що працював на три зміни. Завод привіз цеглу на платформі. Вранці цеглини на платформі немає. Батьки, вертаючись о 6 зранку з нічної зміни, побачили цеглу, розвантажили й пішли спати. При Державній Раді (пол. Rada Państwa – ред.) було відомство щодо суботників. Директор приїхав до мене на воєвідське відкриття і сказав, що це виняток у масштабі країни. Куратор освіти вписував цю ініціативу на 156 чи 160 місце громадських чинів і не хотів зареєструвати, бо місць не було. А батьки, які будували школу, потім зайняли у Польщі 7 місце.

На пошану місцевих поляків С. Яворницька заслужила, якщо її вибрали головою міськради Новогроду-Бобжанського. Сама це оцінювала так: «Це засвідчує, що вчителювання і праця в структурах ОУП – це не жертва. Цим не перекреслюєш шанси і всі дороги. Поляки належно оцінюють це, і не заважає їм українство». На пості голови отримала від бурґомістра інформацію, які гроші виділяються на навчання української мови. Це була сума 140 тис., тобто повинно бути 30 дітей, а є 12. Завищували кількість дітей, щоб мати кошти. І виборола відповідні умови на навчання української мови (комп'ютер, таблиці, дидактичні прилади, стінгазета тощо).

Вона збирала підписи, щоб відкрити свою парафію в Новогроді. Римо-католицький священик приходив до неї радитися і вирішити виховні проблеми його учнів на катехизі. Він запропонував свій костел для богослужінь: «Маємо тут три костели. Дамо один для вас. Нехай священик приходить до нас. Відправляйте тут».

Лемки

З виселених у рамах Акції «Вісла» на Зеленогірщині 80–90% становили лемки. Частина не довіряла їй, не раз чула, що українізує лемків. «У праці в Любуському відділі ОУП моїм обов'язком є, щоб добре почувалися лемки, але й сприяли, дивилися в сторону України. Хоч бувало по-різному. Я приїжджала з Новогрода на місця на збори, а тоді не мала автомобіля. Сиділа дві години на вокзалі. А лемки не прийшли, не мали потреби». Одного разу хтось написав до міністерства, що ОУП у Зеленій Горі краде гроші для лемків. Не отримали дотації з міністерства. Дні української культури не відбулися... А на одних з Днів української культури Стефан Дудра сказав: «Я дякую Стефанії Яворницькій, бо скільки вона зробила для лемків, то ніхто не зробив...»

На зборах ланки Об'єднання лемків голова Мирослав Пецух складає звіт: «Ми, лемки нич не робили. Ми тільки приходимо на українські імпрези». Вона як запрошена на засідання починає їх захищати. Вони є також членами місцевої ланки організації. «Допиши, що реалізуємо такі самі завдання, як ОУП. Не пиши, що нич не робимо. Скільки ви при домівці наробилися. Тож то лемки робили, які є членами ОУП і ОЛ. Реалізуємо один план».

Голова Любуського відділу ОУП десять років ходила за домівкою. Допоміг посол України Олександр Моцик, який вмовив президента міста. При продажу домівки місто захотіло встановити вартість будинку і послало свого майнового експерта (rzeczoznawca – Я. П.). Це коштувало 1600 злотих, але він не хотів заплати. «Нехай це буде моя лепта в розвиток українства на Любущині. І моя шана для вас. Я бачив, скільки ви годин висиділи на коридорі, а вони вас обманювали, що нема відповідального інспектора. А вона (службовець – Я. П.) сиділа і мучилася, хотіла в туалет. Ви перемогли своєю впертістю».

Результат

«Думаю, що я задовго працювала вчителькою. Кожний вчитель повинен знати свою мету», – підсумовує. Її метою було навчати української мови. Створила в Любуському воєвідстві 6 пунктів навчання української мови.

Стосовно громадської праці – радить слухати громаду, чого вона хоче, чого очікує. Вона навчилася працювати з лемками. Теперішні наслідники С. Яворницької вчителі-лемки додають лемківські елементи на уроках, не відкидають лемківську культуру, а притягають цим дітей.

Президент України 2008 р. відзначив її орденом княгині Ольги. ■

Ярослав ПРИСТАШ
Фото з приватного архіву